

УДК: 340.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.14>

ІНДИКАТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ВПЛИВУ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ І СУДОВОЇ ПРАКТИКИ НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ.

Мельник А.М.,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3987-1877>

Мельник А.М. Індикативний механізм впливу судового прецеденту і судової практики на сучасну правову систему України.

У статті досліджено, у практичному та теоретичному аспекті вплив судової практики та судового прецеденту на сучасну правову систему України. Оскільки з наданням Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу відбуваються суттєві зміни у правовій системі України, зокрема міжнародні норми права, міжнародні договори стали не тільки обов'язковими до застосування у правовій системі України, а й мають пріоритет застосування у разі наявності колізій між національним та міжнародним законодавством. Ці зміни зумовлено, зокрема і тим, що до переговорного процесу щодо членства України в Європейському Союзі включено судову владу та питання правосуддя, як найважливіші завдання для України. Цей кластер, який відкривається першим та закривається останнім, визначає фундаментальні аспекти правового та інституційного узгодження між Україною та Європейським Союзом. Важливість цього кластера полягає в тому, що судова система та правосуддя відіграють ключову роль у забезпеченні правової держави, демократії та захисту прав людини. Це суттєвим чином впливає і на сучасну судову практику та передбачає ще більш широке використання діючих прецедентів, або прецедентів, які формуються. Наразі у судовій практиці України відбуваються процеси, які можна трактувати як індикативний механізм впливу на правову систему України. Він полягає у тому, що такий вплив має якісно відмінні характеристики, які не відмічалися у попередні роки. Мова йде про взаємозв'язок правової системи України і сучасної судової практики з притаманними їм рисами нормативності прецедентного типу. Відбувається взаємообумовлений процес. З одного боку, судова практика все більше стає інтернаціоналізованою, тобто все більше використовує принципи, стандарти і норми міжнародних договорів, все більше сприймає судовий прецедент різного ступеня сформованості, все більше орієнтується на загальновизнані судово-правові ідеї та принципи. З іншого боку, правова система України передбачає можливість ефективного контролю за виконанням міжнародних актів в межах судової практики, в тому числі із використанням судового прецеденту у відповідних обсягах і сферах застосування. Відтак, судова практика використовуючи судові прецеденти національного та міжнародного походження виступає індикативним механізмом для аналізу правової системи. А реальна судова практика стає індикатором розвиненості правової системи її адекватності сучасним загальносоціальним і державно-правовим процесам.

Ключові слова: судовий прецедент, судова практика, законодавство, правосуддя, правова система України, Європейський Союз, Верховний Суд.

Melnik A.M. Indicative mechanism of influence of judicial precedent and judicial practice on the modern legal system of Ukraine.

The article examines, in practical and theoretical aspects, of influence of judicial practice and judicial precedent on the modern legal system of Ukraine. Since Ukraine has been granted candidate status for accession to the European Union, significant changes have been taking place in the legal system of Ukraine, particularly in international law norms, where international treaties have become not only obligatory for application within the legal system of Ukraine but also have priority in case of conflicts between national and international legislation. These changes are driven, in part, by the inclusion of

judicial power and issues of justice in the negotiating process regarding Ukraine's membership in the European Union, identified as the most important tasks for Ukraine. This cluster, which opens first and closes last, defines the fundamental aspects of legal and institutional alignment between Ukraine and the European Union. The importance of this cluster lies in the fact that the judicial system and justice play a key role in ensuring the rule of law, democracy, and the protection of human rights. This significantly influences modern judicial practice and envisages an even wider use of existing precedents or precedents being formed. Currently, in the judicial practice of Ukraine, there are processes that can be interpreted as an indicative mechanism influencing the legal system of Ukraine. It involves a qualitatively distinct set of characteristics that were not evident in previous years. This concerns the interrelation between the legal system of Ukraine and contemporary judicial practice with inherent features of normativity of a precedent-based type. There is a mutually conditioned process. On the one hand, judicial practice is becoming increasingly internationalized, meaning it increasingly employs principles, standards, and norms of international treaties, increasingly accepts judicial precedent of varying degrees of formation, and increasingly orients itself toward widely recognized judicial-legal ideas and principles. On the other hand, the legal system of Ukraine provides for the possibility of effective control over the implementation of international acts within the framework of judicial practice, including the use of judicial precedent to a certain extent and in certain areas of application. Thus, judicial practice, utilizing judicial precedents of national and international origin, serves as an indicative mechanism for analyzing the legal system. Actual judicial practice becomes an indicator of the development of the legal system and its adequacy to contemporary socio-legal and state-legal processes.

Key words: judicial precedent, judicial practice, legislation, judiciary, legal system of Ukraine, European Union, Supreme Court.

Постановка проблеми. З наданням Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу відбуваються суттєві зміни у правовій системі України, зокрема міжнародні норми права, міжнародні договори стали не тільки обов'язковими до застосування у правовій системі України, а й мають пріоритет застосування у разі наявності колізій між національним та міжнародним законодавством. Це суттєвим чином впливає на сучасну судову практику і передбачає ще більш широке використання діючих прецедентів, або прецедентів, які формуються.

Слід особливо звернути увагу, що до першого кластеру переговорного процесу щодо членства України в Європейському Союзі включено судову владу та питання правосуддя, як найважливіші завдання для України. Цей кластер, який відкривається першим та закривається останнім, визначає фундаментальні аспекти правового та інституційного узгодження між Україною та Європейським Союзом. Важливість цього кластера полягає в тому, що судова система та правосуддя відіграють ключову роль у забезпеченні правової держави, демократії та захисту прав людини.

Стан опрацювання цієї проблематики. У сучасній правовій науці набули стрімкого розвитку теоретико-правові аспекти дослідження значення та ролі судової практики та судового прецеденту в правовій системі України.

Тому дослідження особливостей впливу судової практики та судового прецеденту на правову систему України є важливим питанням, так як наразі вони є одними із важливих механізмів впливу на розвиток правової системи України.

Метою статті є необхідність дослідження механізму впливу судового прецеденту і судової практики на сучасну правову систему України.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день судді формують судову практику із обов'язковим застосуванням міжнародних нормативно-правових актів, договорів чи застосовують практику Суду справедливості Європейського Союзу, яка має імперативний характер та є обов'язковою на всій території України та прецедентну практику ЄСПЛ, яка також є джерелом права у правовій системі України, що підтверджується закріпленням їх статусу на законодавчому рівні.

Вирішуючи питання застосування національними судами у своїй діяльності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом й розуміючи значення судової практики для підтримання реалізації зовнішньої політики України, ще у 2014 році Вищий адміністративний суд України у своєму інформаційному листі від 18.11.2014 № 1601/11/10/14-14, який адресований судам адміністративної юрисдикції зазначив, що враховуючи європейський напрямок розвитку України, а також початок дії Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, пра-

вові позиції, сформульовані у рішеннях Європейського суду справедливості, можуть враховуватися адміністративними судами як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з ustalеними стандартами правової системи Європейського Союзу, однак не як правова основа (джерело права) врегулювання відносин, стосовно яких виник спір [1].

Тобто уже в той час судами розумілось значення та місце міжнародної судової практики, зокрема практики Суду справедливості Європейського Союзу (далі – Суд ЄС) у правозастосовній діяльності національних судів та відповідно її вплив та значення для розвитку правової системи України.

Після набрання законної сили Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, її статус закріплено на законодавчому рівні як джерело права прямої дії, а практика Суду ЄС, яка тлумачить її норми права та є її невід'ємною частиною, стала обов'язковою до застосування в правовій системі України після набуття нею чинності.

Відтак, якщо до набрання законної сили Угоди про асоціацію, її положення та практика Суду ЄС мали рекомендаційний характер, то з 2017 року вони є джерелом права прямої дії. Це має важливе значення для формування національної судової практики, що можливо продемонструвати на прикладі конкретної судової практики. Так, однією із перших справ розглянутих Верховним Судом із наданням пріоритету правовим нормам Угоди про асоціацію над національними нормами є рішення у справі № 910/14972/17 за позовом Зентіва, к.с. (Zentiva, k.s.) до Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, приватного підприємства «Альянс Краси» про дострокове припинення дії свідоцтва України № 168112 на торговельну марку «bio CRYSTAL» повністю.

Предметом позову було дострокове припинення дії свідоцтва України від 25.03.2013 № 168112 (далі – Свідоцтво № 168112) на торговельну марку (далі – ТМ) «bio CRYSTAL» щодо усіх товарів 3 та 5 класу МКТП, для яких вона зареєстрована, та похідними позовними вимогами було зобов'язати Міністерство економічного розвитку і торгівлі України внести відповідні зміни до Державного реєстру свідоцтв на знаки для товарів і послуг (далі – Державний реєстр), про що здійснити відповідну публікацію в офіційному бюлетені «Промислова власність».

Позовні вимоги мотивовано тим, що зазначена ТМ не використовується в Україні більше ніж протягом останніх трьох років щодо усіх товарів, для яких вона зареєстрована, що дає підстави для дострокового припинення дії Свідоцтва № 168112.

У касаційній скарзі до Верховного Суду скаргник зазначив про неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення ними норм процесуального права, зокрема, неправильно застосовано до спірних правовідносин статтю 198 Угоди про асоціацію.

Скаргник посилався на те, що «відповідно до діючого законодавства України можуть застосовуватися лише правила, а не стандарти». Тоді як «в статті 198 Угоди про асоціацію викладено не правила, а лише стандарти (що стосуються прав інтелектуальної власності)». Проте скаргником не обґрунтовано, що законодавство України про міжнародні договори (у тому числі зазначені в касаційній скарзі стаття 10 Цивільного кодексу України та стаття 19 Закону України «Про міжнародні договори України») якимось чином відмежовують поняття «стандарти» від поняття «правила», а тим більше протиставляють ці поняття одне одному.

У цій справі Верховний Суд залишив без змін рішення суду першої та апеляційної інстанцій, якими відмовлено у задоволенні позову, з підстави, що свідоцтво № 168112 було зареєстровано в Державному реєстрі 25.03.2013, і, отже, Позивачем мало бути доведено невикористання Підприємством як власником цього свідоцтва вказаної ТМ по 25.03.2018, а на час розгляду даної справи місцевим господарським судом відповідний 5-річний період є таким, що триває (не закінчився).

Судові рішення обґрунтовані тим посиланням, що 01.09.2017 набула чинності Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі - Угода про асоціацію та Сторони), яка була вчинена 21.03.2014 та 27.06.2014 в м. Брюсселі й ратифікована Україною 16.09.2014 згідно із Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»; з урахуванням статті 198 названої Угоди реєстрація ТМ підлягає анулюванню, якщо протягом безперервного п'ятирічного періоду вона не була введена у використання на відповідній території для товарів або послуг, стосовно яких вона зареєстрована, і відсутні належні причини для невикористання [2].

Розглянута судова справа дає можливість констатувати суттєвий вплив міжнародно-правових актів на певну трансформацію судової практики в Україні, щодо, з одного боку, використання міжнародно-правових актів прямої дії, а з іншого боку, все більшу орієнтацію судової діяльності і судової практики в цілому на обмежене використання судових прецедентів, особливо в процесі аргументування відповідних судових рішень.

Також Велика Палата Верховного Суду у постанові від 03 серпня 2022 року у справі № 910/9627/20 за позовом Акціонерного товариства «ДТЕК Західенерго» до Приватного акціонерного товариства «Національна енергетична компанія «Укренерго» про зобов'язання вчинити дії спрямовані на нарахування послуг щодо експорту електричної енергії за договором про надання послуг з передачі електричної енергії від 04.05.2019 № 0424-02013 та включення таких послуг до первинних документів, якими оформлюються послуги з передачі електричної енергії [3], також звертає увагу на те, що відповідно до статті 94 Договору про Енергетичну Співдружність його інституції (до яких Розділом V Договору віднесено також Секретаріат) тлумачать будь-який термін чи інше поняття, використані в цьому Договорі як такі, що походять із законодавства Європейського Співтовариства відповідно до прецедентного права Суду (Європейський Суд як він поіменований у частині одинадцятій статті 2 Закону України «Про ринок електроенергії») чи Суду першої інстанції Європейських Співтовариств (актуальна назва Загальний Суд, як він також поіменований у частині одинадцятій статті 2 Закону України «Про ринок електроенергії»). Закон України «Про ринок електроенергії» покладає на суди обов'язок при застосуванні його норм враховувати рішення Суду ЄС, прецедентне право якого також є обов'язковим для Секретаріату Енергетичної Співдружності.

Крім того, у цій постанові Верховний Суд, розуміючи фундаментальне значення єдності судової практики національних судів у сучасній правовій системі України та пріоритету міжнародних правових актів та прецедентних рішень Суду ЄС зазначив, що Секретаріат Енергетичного Співтовариства спостерігає за виконанням Сторонами (включаючи й Україну) взятих на себе зобов'язань за Договором та передає щорічні звіти про хід виконання зобов'язань Раді Міністрів. Тобто, спеціально уповноважений орган здійснює моніторинг та контролює виконання Україною своїх зобов'язань, які випливають із укладених нею міжнародних договорів, за невиконання яких можливе настання відповідальності.

Судова практика, у свою чергу, є орієнтиром дотримання міжнародного права та відповідності правової системи України міжнародній правовій системі в цілому, що сприяє міжнародному престижу та довірі до України серед інших країн та міжнародних організацій.

Таким чином, у судовій практиці України відбуваються процеси, які можна трактувати як індекативний механізм впливу на правову систему України. Він полягає у тому, що такий вплив має якісно відмінні характеристики, які не відмічалися у попередні роки. Мова йде про взаємозв'язок правової системи України і сучасної судової практики з притаманним їм рисами нормативності прецедентного типу. Відбувається взаємообумовлений процес. З одного боку, судова практика все більше стає інтернаціоналізованою, тобто все більше використовує принципи, стандарти і норми міжнародних договорів, все більше сприймає судовий прецедент різного ступеня сформованості, все більше орієнтується на загальновизнані судово-правові ідеї та принципи. З іншого боку, правова система України передбачає можливість ефективного контролю за виконанням міжнародних актів в межах судової практики, в тому числі із використанням судового прецеденту у відповідних обсягах і сферах застосування.

З огляду на викладене, судова практика використовуючи судові прецеденти національного та міжнародного походження виступає індекативним механізмом для аналізу правової системи. Реальна судова практика стає індикатором розвиненості правової системи, її адекватності сучасним загальносоціальним і державно-правовим процесам.

Судова практика сприяє зміцненню законності та правової культури, оскільки її широке застосування створює одноманітність тлумачення законів та вирішення судових справ на принципах справедливості та верховенства права. Також вбачаємо необхідним за допомогою судової практики розвивати судовий прецедент як джерело права, оскільки судовий прецедент допоможе урегулювати прогалини, які існують у законодавчих актах. Про визнання судового прецеденту одним з домінуючих джерел права говорити зарано, але не можна не помітити, що у формі прецеденту-тлумачення він набуває поширення через здійснення судової практики. Крім того, саме судові прецеденти є вагомим чинником правотворчої діяльності законодавчих органів, які дозволяють уникнути прогалин у законодавстві, виявлених в результаті правозастосовної діяльності [4, с. 31].

З огляду на викладене можна зробити висновок, що судовий прецедент впливає на судову практику. Судова практика, як частина юридичної практики в цілому впливає на законодавство, і на весь механізм правового регулювання, оскільки є певним індикатором, який вказує на наявні проблеми в регулюванні тих чи інших правових відносин в правовій системі України. Підтвердженням чого є закріплення на законодавчому рівні положення, що судова практика є певним інструментом правового моніторингу, який застосовується суб'єктами правотворчої діяльності в процесі правотворення.

Відповідно, судова практика, судовий прецедент, будучи свого роду індикаторами наявності проблем законодавчого врегулювання певних правовідносин, застосовуються суб'єктами правотворчої діяльності для вирішення наявних проблем правового регулювання та вносять зміни у нормативно правові акти аналізуючи судову практику чи судовий прецедент. Тобто, саме судова практика є ознакою якості чинних нормативних приписів і дієвим критерієм їх ефективності.

Отже, законодавство (правотворча діяльність) впливає на судову систему в цілому і на організацію судової влади, зокрема діяльність судової гілки влади, а саме судова практика, яка формується нею в процесі судової діяльності, вираженої, перш за все, в тлумаченні та застосуванні правових норм, є свого роду маркером (індикатором) розвитку правової системи України в цілому. Відповідно, законодавство (правотворчість), судова система, судова (юридична) практика, як основний індикативний елемент, визначають характер та особливості правової системи кожної держави.

Висновки. Судова практика національних судів, яка все більше наповнюється міжнародними інструментами (процедурами) вирішення правових проблеми на національному рівні, здійснює фундаментальний вплив на розвиток правової системи України. Вона є певним механізмом, за допомогою якого на правовому полі вирішуються із застосуванням норм національного та міжнародного права правові казуси (виклики), які потребують негайного реагування та відповідного врегулювання. Оскільки, судова практика, яка включає в себе рішення судів, які мають ознаки прецеденту впливає на розвиток та врегулювання правових відносин, які існують в правовій системі України.

Відтак, судова практика загалом та, зокрема, судові рішення, які містять ознаки прецеденту мають вагомий вплив на сучасну правову систему, вони є певними індикаторами, які здійснюють вплив на формування характеру та особливостей правової системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інформаційний лист від 18.11.2014 № 1601/11/10/14-14: Вищий адміністративний суд України. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/law-library/info-sheets/45-2014/168-informatsijnij-list-vid-18-11-2014-1601-11-10-14-14.html>.
2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у Постанові по справі № 910/14972/17 від 17 липня 2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75399206>.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 серпня 2022 року у справі № 910/9627/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852859>.
4. Власенко В.В. Співвідношення понять «судовий прецедент» та «судова практика»: теоретико-правові аспекти. Київський часопис права. 2021. № 1. С. 27–32. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/5/4> (дата звернення: 10.07.2023).